

Orta Doğu

İRAN DIŞ POLİTİKASINDA ABD'NİN YERİ VE TRUMP DÖNEMİ

Mustafa KİBAROĞLU

Prof. Dr. MEF Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Şah Rıza Pehlevi döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile stratejik müttefik ilişkisi içinde olan İran, Şubat 1979'daki İslam Devrimi'nden buyana bu ülkeyi "Büyük Şeytan" olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık, ABD de İran'ı, Suriye ve Kuzey Kore gibi ülkelerle geliştirdiği yakın askeri ve stratejik işbirliği sebebiyle, "şeytan eksenini" içinde olmak ve "teröre destek vermek" ile suçlamaktadır.

Bu sebeple, İran'da ve ABD'de farklı siyasi yaklaşımlara ve dış politika önceliklerine sahip devlet adamlarının yönetime gelip gittikleri yaklaşık son kırk yıldır ilişkilerin düzeyi hep en alt seviyelerde seyretmektedir.

Ocak 2017'de Beyaz Saray'a gelen Cumhuriyetçi Başkan Donald Trump döneminde "İran-ABD ilişkilerinde önceki dönemlere göre farklı süreçler

yaşanabilir mi?"; "İlişkilerin seviyesinde ilerleme olma şansı var mıdır?"; "İlişkiler daha da kötüye gider ve çatışmaya yol açar mı?" gibi soruların cevaplarını aramak gerekiyor. Aynı zamanda geleceği öngörmek için geçmiş doğru tahlil etmek gerektiği kuralı da unutulmamalıdır.

İran-ABD İlişkilerinde Son 40 Yılın Kısa Hikayesi

ABD'nin 39. Başkanı Demokrat Jimmy Carter 1977'yi 1978'e bağlayan Yılbaşı gecesini İran Şahı Rıza Pehlevi'nin resmi davetlisi olarak Tahran'da geçirmişti. Bu ziyaret sırasında geniş kapsamlı nükleer teknoloji transferini de içeren bir dizi işbirliği anlaşmalarının imzalanmasıyla İran, ABD nezdinde "en tercih edilen ülke" (most favored nation) statüsü kazanmıştı. Ancak, takip eden aylar içinde yaşanan gelişmelerin sarmalında, Şubat 1979'da İran İslam Devrimi ile Şah yönetimi yıkıldı ve ABD ile ilişkiler hızla kötüye gitti.

Bu noktada pek fazla bilinmeyen bir gerçeği vurgulamakta yarar var. İran ile ABD arasındaki ilişkilerinin gerilmesini ve hızla kötüleşme-

sini direkt olarak İslam Devrimi'ne bağlamak doğru değildir. Devrim sürecinin yaşandığı 1979 yılının Ocak ve Şubat aylarında ABD'nin Tahran Büyükelçiliği Washington'a gönderdiği mesajlarla gelişmeler hakkında bilgi vermekte ve bu durum karşısından "nasıl bir tavır takınmaları gerektiğini" sormaktadır. ABD yönetiminin Washington'dan Tahran'daki Büyükelçiliğine gönderdiği cevaplarda ise "Devrim'in İran'ın bir iç meselesi olduğu, Büyükelçiliğe, diplomatik ve diğer personele karşı düşmanca bir davranış olmadığı sürece ilişkilerin her zamanki gibi (business as usual) devam ettirilmesi" talimatı verilmektedir.

İki ülke arasındaki ilişkilerin kopma noktasına gelmesine sebep olan esas gelişme Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'nin İranlı Devrim taraftarlarınca basılması, bir kısım personelin 444 gün boyunca rehin tutulması ve bu olayın her gün medyada en trajik boyutlarıyla işlenerek toplumlari birbirine düşman etmesidir demek yanlış olmayacaktır.

1980'li yıllarda Cumhuriyetçi Ronald Reagan yönetiminde "Yıldız savaşları" projesini geliştiren ABD yönetimi "Şeytan İmparatorluğu" olarak tanımladığı Sovyetler Birliği ile giriştiği

*John Kerry ve Muhammed Cevad Zarif Görüşmesi, Mart 2015, İsviçre
Foto: US State Department*

↑
İran Rehine Krizi,
Kasım 1979 Tahran

George W. Bush döneminde, İran'ın nükleer ve askeri-stratejik tesislerine karşı ne zaman ve ne kapsamda saldırılar yapılacağı senaryoları gündemi sıklıkla işgal etmiştir.

nükleer silahlanma yarışında bir adım daha önde olma hedefine kilitlenmiş; 1989 itibarıyla Doğu Bloku'nun yıkılması ve ardından Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla da ilgisini Komünizm sonrası Doğu Avrupa'nın yeniden yapılandırılması ve NATO'nun doğuya doğru genişlemesi gibi stratejik önceliği olan konulara yoğunlaştırmıştı.

Bu dönemde, önce 1980-88 yılları boyunca Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak ile savaş halinde olan İran, daha sonra Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan süreçte Demokrat Bill Clinton yönetimindeki ABD'nin "Çifte Kıskaç" (Dual Containment) yaptırımlarına tabi olmuştur. Fakat, İran ile ABD ilişkilerinde sıcak çatışma olasılığının en üst seviyedeki siyasetçiler, diplomatlar ve askerler tarafından resmi ağızlarda dile

getirilmesi, İran'ın Kuzey Kore'den alarak geliştirdiği ve menzili 1,300 kilometreyi bulan "Shahab-3" balistik füzesini ilk olarak Eylül 1998'de denemesi ve Ağustos 2002'de gizli nükleer tesisler inşa etmekte olduğunun ortaya çıkmasıyla olmuştur.

Cumhuriyetçi Başkan George W. Bush döneminde, 2000-2008 yılları boyunca, gerginlik en üst seviyelere tırmanmış ve ABD tarafından İran'ın nükleer ve askeri-stratejik tesislerine karşı ne zaman ve ne kapsamda saldırılar yapılacağı senaryoları gündemi sıklıkla işgal etmiştir. İran'ın nükleer programının içerdiği gizlilik ve Pakistan ve Kuzey Kore ile "karanlık ilişkileri" sebebiyle, antlaşmalardan doğan haklarını kullanmasına da muhalif bir tavır sergileyen ABD'de, Demokrat Başkan Barack Obama döneminde tansiyonun düştüğünü gözlemlemekle birlikte, nükleer programın tümüyle uluslararası denetim altında olması ısrarından vazgeçildiğini söylemek mümkün değildir.

Kamuoyunda "P5+1" olarak bilinen uluslararası koalisyonda Obama yönetiminin, önceki Bush dönemine nazaran, daha fazla ortak anlayış içinde hareket etmesi sayesinde önemli merhaleler kat edilmiş ve nihayet 14 Temmuz 2015 günü Viyana'da İran ile

P5+1 ülkeleri arasında tarihi bir "Eylem Planı" (JCPOA) imzalanmıştır. Söz konusu Eylem Planı, hem tarafların birbirlerine karşı olan güvensizlikleri sebebiyle uzun yıllar boyunca oluşan kaygıların giderilmesine yönelik siyasi duruş sergilemekte, hem de ülkeler arasında güven inşa edilmesinde etkili yöntem olan açıklık ve işbirliği yapma konularında, Nobel Barış Ödülü Sahibi saygın bir uluslararası örgüt olan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) katkılarıyla, kapsamlı denetimlerine imkan vermektedir.

Bir kaç yıl öncesinde, savaş senaryolarının etkisi altında, varılması hayal gibi görülen noktalarda uzlaşma içeren bu anlaşma metnine ABD siyasetinde Cumhuriyetçi kanat en başından itibaren karşı çıkmış ve bu karşıtlığı en keskin ifadelerle dile getiren kişi de Başkan adaylığı boyunca Donald Trump olmuştur. Bu sebeptendir ki, ABD'nin 45. Başkanı seçilen Trump yönetiminde İran-ABD ilişkilerinin hangi süreçlere evrileceği merak konusu olmaktadır.

Trump Dönemi ve ABD-İran İlişkilerinin Geleceği

"Donald Trump döneminde İran-ABD ilişkilerinde önceki dönemlere göre farklı süreçler yaşanabilir mi" sorusunun cevabı aslında çok

**Anlaşma metnine
ABD siyasetinde
Cumhuriyetçi kanat
en başından itibaren
karşı çıkmış ve bu
karşıtlığı en keskin
ifadelerle dile getiren
kişi de Başkan adaylığı
boyunca Donald Trump
olmuştur.**

açıktır. Yalnızca söylemleriyle değil, tutum ve davranışlarıyla da tarihte yer almış, gerek ABD'nin, gerek başka devletlerin tepe yöneticileri arasında oldukça farklı bir konumda olacağı daha ilk günlerden belli olan Donald Trump yönetiminde ABD'nin, yalnızca İran ile değil, bir kısmı geleneksel müttefiki konumundaki ülkelerle olan ilişkilerinin de geleceğinin belirsiz olduğunu ve önceki dönemlere göre farklı süreçler yaşanabileceğini söylemek fazla iddialı bir tahmin olmayacaktır.

Bu durumda olunmasının iki temel gerekçesi bulunmaktadır. Bunlardan birinci ve asıl belirleyici olanı, Donald Trump'ın, ABD gibi her bakımdan küresel boyutta etki alanı olan bir ülkenin dış ilişkilerinin ve temel güvenlik konularının özünü kavramakta yaşadığı zorluklardır. İkincisi ise, ABD'nin devlet bürokrasisinde Trump döneminin başlamasıyla birlikte yaşanmakta olan ciddi sarsıntılardır.

Uluslararası güvenlik konularında çalışan, aktif görev alan ya da kuramsal yaklaşımlar sergileyen hemen herkesin bildiği bir temel kural vardır: "güvenlik boşluk kaldırmaz." Ulusal ve uluslararası düzeyde tehditlerin kaynağı olan çökmüş devletler, devlet-dışı aktörler ve terör

Foto:AP
↓

grupları, hedeflerinde bulunan ülkelere yönelik her türlü hazırlık ve girişim faaliyetlerinde bulunurken, bir yandan da amaçlarına ulaşmak için karşı tarafın zafiyet içinde olabileceği zamanı kollamaktadırlar. Bunlara karşı mücadele yürüten güvenlikten sorumlu devlet kurumları ise, konumları gereği, devlet hiyerarşisi içinde karar mekanizmaların çalışmasını ve stratejik siyasi hedefin belirlenerek operasyonel hale getirilmesini beklemektedir.

Donald Trump daha başkanlık yemini etmeden yaptığı açıklamalar ve çağrılar ile Amerikan dış politikasının ve askeri stratejilerinin belirlenmesinde ve sahada uygulanmasında önemli rol alan bir çok devlet görevlisi ya istifa etti veya ettirildi, ya da oldukça farklı konumlara getirildi. Amerikan diplomatik ve askeri çevrelerinde büyük infial yaratan ve bir çok seviyede dışa vurulan bu durumun yalnızca ABD'nin değil bir çok ülkenin ulusal güvenliği bakımında vahim sonuçlar doğurabileceği açıkça ifade edilmektedir.

Günümüz itibarıyla, ABD dış politikasını yakından takip ve tahlil eden Amerikalı uzmanlar dahi Suriye'deki iç savaş, Kuzey Kore'nin nükleer silah ve balistik füze geliştirme programı, İran'ın Ortadoğu politikası ve nükleer anlaşma gibi acil politikalar belirlenmesi gereken konularda Trump yönetiminin nasıl bir tutum içinde olacağı hakkında kestirimde bulunmaktan kaçınmaktalar.

Bu durum, "İran-ABD ilişkilerinin seviyesinde ilerleme olma şansı var mıdır?" sorusunun cevabını da belirsiz bırakmaktadır. Çünkü, söylemlere bakıldığında Trump yönetimin İran ile Obama döneminde yapılmış olan nükleer anlaşma konusunu daha ilk günden gündeme getirerek seçim kampanyasında söz verdiği gibi anlaşmayı uygulamaktan vazgeçmesi beklenmekteydi.

Ancak, ABD Kongresi tarafından onaylanmış ve sadece bu ülkeyi ve İran'ı değil "P5+1" grubundaki Rusya, Çin, Birleşik Krallık ve Almanya'yı da yakından ilgilendiren nükleer anlaşmanın, Başkan Donald

P5+1 Toplantısı
Viyana, Temmuz
2015

Fotoğraf: Siamak
Ebrahimi

Trump'ın kişisel keyfiyeti ve kurmakta olduğu yönetim kadrosunun yukarıda bahsedilen karar alma zafiyeti sonucu rafa kaldırılması beklenen bir durum olarak görülmemelidir. Kaldı ki, kısıtlı bile olsa, bu kaotik yönetim düzeni içinde dahi Başkan Trump'a nükleer anlaşmanın içeriğinin ve öneminin bir şekilde anlatılmış olabileceğini düşündürten görüşler de ortaya konulmaktadır.

Öte yandan, Donald Trump döneminde İran ile ilişkilerin yönünü ve tonunu tayin edecek düzeyde öneme sahip olan nükleer anlaşmaya İran'ın bakışı soğuk kanlı bir görüntü vermektedir. Obama yönetiminin gidişi ve Trump yönetiminin gelişi sırasında Amerikalı siyasi çevrelerden yapılan kışkırtıcı olabilecek söylemlere karşın, gerek dini lider Ali Hamenei, gerek Cumhurbaşkanı Hassan Ruhani ciddi bir karşılık vermemiş, daha ziyade söz konusu anlaşmanın İran ve ABD dışında dört önemli ülkeyi ve Avrupa Birliği'ni doğrudan ilgilendiren bir metin olduğunu vurgulamakla yetinmişlerdir.

Mart 2004'te Tahran'da İran Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri konumundayken Hassan Ruhani ile şahsen görüşme imkanı bulmuş bir akademisyen olarak, o dönemde "Avrupa Birliği 3'lüsü" ile İran arasında yapılan görüşmelere yaklaşımındaki yapıcı tutumu sebebiyle, yıllar sonra Cumhurbaşkanı seçildiği Haziran 2013'ten itibaren kendisinden yapıcı bir rol üstlenmesini beklediğimi her fırsatta yazılı ve sözlü görüşlerime yansıtmıştım. Nitekim, 19 Mayıs 2017 günü yapılan seçimlerle bir dönem daha İran Cumhurbaşkanı olan Ruhani'nin önündeki dört yıllık görev süresi boyunca anlaşmaya yaklaşımın farklı olması beklenmemektedir.

Nükleer anlaşmanın temel amaçlarından bir olan İran ile Batı arasında ilişkilerin düzeltilmesi ve buna yönelik olarak güven inşası bakımından gerek Trump, gerek Ruhani şu anki yaklaşımlarını korudukları takdirde bu durumun İran-ABD ilişkilerine de olumlu yansımaları beklenmemektedir.

Ancak, "ilişkiler daha da kötüye gider ve çatışmaya yol açar mı" şeklindeki sorumuza cevap olarak da şu söylenebilir: Donald Trump'ın 20-22 Mayıs 2017 tarihlerinde Suudi Arabistan ve İsrail ziyaretleri sırasında İran konusundaki tutum ve davranışları ve söylemleri devam ettiği sürece ilişkilerin tekrardan gerilmesi, hatta kısıtlı bir bölgede ve kısıtlı bir süre için bir sıcak çatışmayı da içerebilecek şekilde tırmanışa geçmesi de olasılık dışı olarak bir gelişme olarak değerlendirilmemektedir.

İlginç kişiliği ve girişimleri ile uzun yıllardır iş dünyasında adından sıkça söz ettiren Donald Trump'ın ABD Başkanlık seçimlerine aday olması önceleri ciddiye alınmasa da, seçilme şansının olduğunun görülmesi üzerine tüm dünyada uluslararası ilişkilere ilgi duyan hemen herkes için, Başkan olduğu takdirde ABD'nin dış politikasını nasıl yöneteceği ve yönlendireceği merak konusu oldu.

Yapılan yorumların ana ekseninde, "ABD'nin dış politikasını ve güvenlik stratejilerini belirleyen bir devlet yapılanması olduğu" ve dolayısıyla "kim başkan olursa olsun ABD'nin ulusal çıkarlarının bu politikaları belirlediği" şeklinde yorumlar yer almaktaydı. Ancak, geride kalan 5 aylık uygulamada, bir yandan Donald Trump'ın önyargılı tercihleri ile görevden aldığı bürokratlar, diğer yandan Başkan Trump ile çalışmak istemeyen deneyimli bürokratların görevden ayrılmaları ile söz konusu Amerikan devlet mekanizmasının sağlıklı çalışmamakta olduğu görülmektedir. Bu yapının üreteceği politikaların ABD'nin diğer ülkelerle ikili ve çoklu ilişkilerine yansımalarının da sağlıklı olmasını beklemek doğru olmayacaktır. Muhtemeldir ki, İran da bu durumdan hem olumlu, hem de olumsuz anlamda nasibini alacaktır. ■